

До них відносять: методи заохочення і покарання, змагання, підтримки прагнень і домагань особистості, орієнтації на перспективу, самоконтролю тощо. У процесі спрямування дитини на добродійну поведінку велике значення мають методи самовиховання: самоаналіз, самооцінка, самонаказ, самоконтроль, самокорекція. У сучасних умовах виділяють також: 1) методи зміни діяльності і спілкування; 2) методи зміни відносин у колективі; 3) методи зміни компонентів виховної системи. Проте ця система методів неконкретизована, недостатньо обґрунтована на теор. рівні й не перевірена у практичній виховній діяльності.

Вибір методів залежить від низки факторів: мети виховання, його змісту, вікових та індивідуальних особливостей вихованців, рівня згуртованості класного колективу і розвитку вихованців та, головне, — від профес. компетентності вихователя, його вміння послуговуватися найрізноманітнішими методами, мажору й оптимізму в діяльності, постійного профес. самовдосконалення.

Лит.: 1. Бех І. Д. Виховання особистості. — К., 2003; 2. Бойко А. М. Оновлена парадигма виховання: шляхи реалізації. — К., 1996; 3. Педагогіка / За ред. А. М. Бойко. — К.; Полтава, 2004; 4. Теоретичні основи педагогіки / За ред. О. Вишневського. — Дрогобич, 2001.

А. М. Бойко

МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПЕДАГОГІЦІ — прийоми, процедури та операції емпіричного й теор. пізнання і вивчення явищ пед. дійсності. Система методів дослідження визначається вихідною концепцією дослідника, його уявленнями про суть і структуру об'єкта вивчення, загальною методологічною орієнтацією, цілями і завданнями конкретного дослідження. Існує багато типів класифікацій за різними основами методів психол.-пед. досліджень. У педагогіці методи дослідження поділяються на: загальнонаук., власне пед. й методи ін. наук; констатуючі та перетворюючі; теор. та емпіричні; якісні та кількісні; часткові й загальні; змістові й формальні; методи збирання емпіричних даних, перевірки та спростування гіпотез і теорії; методи описування, пояснення і прогнозу, спеціальні методи; методи обробки результатів дослідження.

Подальший розгляд методів психол.-пед. досліджень здійснюватиметься з опорою на класифікацію методів на загальнонаук., логічні, теор. та емпіричні.

Загальнонаук. методи виступають своєрідною «проміжною методологією» між філософією і фундаментальними теоретико-методологічними положеннями спеціальних наук. До загальнонаук. понять найчастіше відносять такі, як «інформація», «модель», «структура», «функція», «система», «елемент», «оптимальність», «ймовірність» тощо. Характерними рисами загальнонаук. по-

нять є, по-перше, «сплавленість» в їх змісті окремих властивостей, ознак, понять низки часткових наук і філос. категорій; по-друге, можливість нормалізації, уточнення засобами математичної теорії, символічної логіки.

До теор. методів відносять: аналіз і синтез, абстрагування та ідеалізацію, узагальнення, індукцію й дедукцію, аналогію і моделювання, монографічний метод.

Методи теор. характеру опосередковано і безпосередньо виходять на аналіз реальних пед. процесів (їх причин, джерел розвитку, системи умов, які забезпечують їх ефективне функціонування).

Своєрідність методу теор. аналізу і синтезу в психол.-пед. дослідженнях полягає в його універсальних можливостях розглядати явища і процеси пед. дійсності у найскладніших поєднаннях, виділяти найбільш істотні ознаки і властивості, зв'язки і відносини, встановлювати закономірності їх розвитку. Сила методу — в можливості охоплення мисленням, пам'яттю і увагою одночасно великої кількості фактів, а також мисленого проникнення в їх суть, виявлення протилежних тенденцій і рушійних сил розвитку.

З методами аналізу і синтезу тісно пов'язані методи абстрагування і конкретизації. Під абстрагуванням розуміють мисленне відокремлення якоїсь властивості чи ознаки предмета від ін. його ознак, властивостей, зв'язків. Щоб проникнути в суть пед. явищ, виявити інваріантні риси досліджуваного процесу, необхідно виділити предмет вивчення в «чистому» вигляді, зуміти відмежуватися від усіх побічних впливів, абстрагуватися від усіх численних зв'язків і відносин, які заважають побачити найбільш істотні зв'язки і характеристики, що цікавлять дослідника.

Граничним випадком абстракції є ідеалізація, в результаті якої створюються поняття про ідеалізовані реально не існуючі об'єкти, напр., «ідеальний учень» (позбавлений всіляких недоліків), «ідеальний педагог», «ідеальна школа» тощо.

Метод конкретизації за своєю логічною природою протилежний абстрагуванню. Він полягає в мисленній реконструкції, відтворенні предмета на основі виокремлених раніше абстракцій. Психол.-пед. знання за самою своєю суттю має бути конкретизованим, щоб відтворити багатогранні зв'язки соціуму з освітою й особистістю, відтворити саму особистість як цілісність і забезпечити процес розвитку цієї особистості в пед. системі, а також самої пед. системи.

Узагальнення як метод наук. пізнання являє собою, по-перше, логічний процес переходу від одиничного до загального, від менш загального до більш загального знання, встановлення загальних властивостей і ознак предметів; по-друге, результатом цього процесу є узагальнене поняття, судження, закон, теорія. Одержання узагальнено-

го пед. знання означає глибше відображення пед. дійсності, проникнення в її суть. Узагальнення тісно пов'язане з абстрагуванням.

Індукція — логічний метод (прийом) дослідження, пов'язаний з узагальненням результатів спостережень і рухом думки від одиничного до загального. Індуктивні узагальнення зазвичай розглядають як дослідні істини або емпіричні закони.

Дедукція означає, по-перше, перехід у процесі пізнання від загального до одиничного (часткового), виведення одиничного із загального; по-друге, процес логічного виведення, тобто переходу за тими чи ін. правилами логіки від деяких даних пропозицій-посилань до їхніх наслідків (висновків). Як один з методів (прийомів) наук. пізнання дедукція тісно пов'язана з індукцією.

Аналогія — метод наук. пізнання, за якого встановлюється схожість у певних сторонах, якостях і відносинах між нетотожними об'єктами. Аналогія не є строгим методом доведення, проте, застосування аналогії часто приводить до більш чи менш правдоподібних припущень про властивості об'єкта, який вивчається.

Моделювання як метод наук. пізнання являє собою відтворення характеристик певного об'єкта на ін. об'єкті (моделі), спеціально створеному для їх вивчення. Між моделлю і оригіналом повинна існувати відома схожість (відношення подібності): різних характеристик, функцій; поведінки об'єкта, який вивчається, і його математичного опису; структури тощо. Саме ця схожість дозволяє переносити інформацію, одержану в результаті дослідження моделі, на оригінал.

Особливим видом моделювання, що ґрунтується на абстрагуванні, можна вважати мислений експеримент. У такому експерименті дослідник на основі теор. знань про об'єктивний світ і емпіричних даних створює ідеальні об'єкти, співвідносить їх у певній динамічній моделі, імітуючи мислено той рух і ті ситуації, які могли б мати місце в реальному експериментуванні.

Монографічний метод розглядає як основний об'єкт дослідження цілісну, відносно самостійну пед. систему. Він дає змогу зосередитися на вивченні окремих проблем, аналізі конкретних фактів.

До емпіричних методів відносять метод вивчення літератури, спостереження, бесіду, опитування, вивчення продуктів діяльності і узагальнення пед. досвіду, експеримент.

Вивчення психол.-пед. наук. і метод. літератури, рукописів, архівних матеріалів, документів і результатів пед. діяльності, що містять факти, які характеризують історію і сучасний стан об'єкта вивчення, слугує способом створення початкових уявлень і вихідної концепції про предмет дослідження, його сторони і зв'язки, виявлення прогалин, неясностей в опрацюванні обраної для ви-

вчення проблеми. Стантне вивчення літератури допомагає відокремити відоме від невідомого, зафіксувати вже опрацьовані концепції, встановлені факти, нагромаджений пед. досвід, чітко окреслити грані предмета дослідження.

Вивчення літератури і різного роду джерел інформації продовжується в ході всього дослідження. Заново виявлені факти змушують по-новому продумувати й оцінювати зміст вже вивчених книг і документів, стимулюють увагу до питань, яким раніше не було приділено належної уваги, дають можливість рефлексувати аналітичну діяльність самого дослідника. Ґрунтовна документальна база наук. роботи — важлива умова її об'єктивності і глибини.

Метод пед. спостережень характеризується безпосереднім сприйняттям пед. явищ і процесів у цілісності й динаміці їх змін. Спостереження лише тоді правильно відображає явища і процеси, що вивчаються, коли є чіткий план його проведення, в якому відображені об'єкт спостереження, його мета і завдання, час спостереження, тривалість і передбачуваний результат, очікувані зміни в освіченості й вихованості, самому навч.-виховному процесі тощо. План спостереження, таким чином, відповідає на питання: що спостерігати, для чого спостерігати, коли і скільки часу спостерігати і чого можна чекати в результаті проведених спостережень.

Бесіда — один з основних методів психології і педагогіки, який передбачає одержання інформації про пед. явище, що вивчається, в логічній формі як від досліджуваної особистості, членів досліджуваної групи, так і від оточуючих людей. Наук. цінність методу полягає в налагодженні особистого контакту з об'єктом дослідження, можливості одержати дані оперативно, уточнити їх у вигляді співбесіди. Бесіда дає можливість глибше пізнати психол. особливості особистості людини, характер і рівень її знань, інтересів, мотивів дій і вчинків шляхом аналізу даних, одержаних у відповідях на поставлені запитання.

Методи опитування в психол.-пед. дослідженнях застосовуються в таких формах: у вигляді анкетування (письмового опитування), інтерв'ю (усного опитування), експертного опитування, тестування (із стандартизованими формами оцінки результатів опитування), а також з використанням соціометрії, яка дає можливість виявляти міжособистісні стосунки в групі людей.

Метод анкетування дає можливість одержати інформацію про типовість тих чи ін. явищ, які свідчать про рівень освіченості і вихованості великої групи школярів чи студентів, напр., їх запитів, побажань, ставлення до окремих навч. предметів.

Інтерв'ю — різновид опитування, в якому ставиться мета виявити досвід, оцінки, точку зору опитуваного за його відповідями на якесь задале-

гідь сформульоване запитання або групу запитань. На відміну від бесіди двох або більше співрозмовників, кожен з яких в принципі рівноправний і повинен висловити своє судження, дати оцінку, визначити позицію, інтерв'юера цікавить саме думка і оцінка особи, яку опитують (респондента). За метою, яку прагне реалізувати дослідник, виділяють інтерв'ю думок, яке з'ясовує оцінки явищ, подій, і інтерв'ю документальне, зв'язане із встановленням фактів.

Одним із найбільш ефективних методів збирання інформації в психол.-пед. дослідженні є експертне опитування (рейтинг), яке передбачає оцінювання тих чи ін. сторін пед. діяльності компетентними суддями (експертами). Результати опитувань, які ґрунтуються на судженні спеціалістів, називаються експертними оцінками. Тому цей метод нерідко називають методом експертних оцінок.

Метод самооцінки характеризується емоційно насиченими оцінками самого себе як особистості, власних здібностей, моральних якостей і вчинків; важливий регулятор поведінки. Самооцінка здійснюється за програмою, яка передбачає вказівку про ступінь утруднень, яких зазнають вчителі в тому чи ін. виді діяльності. Самооцінка визначає взаємодійності людини з оточуючими, її критичність, вимогливість до себе, ставлення до успіхів і невдач.

Метод пед. консилиуму — різновид методу експертного оцінювання. Передбачає колективне обговорення результатів вивчення вихованості учнів за певною програмою і за єдиними ознаками, колективне оцінювання тих чи ін. сторін особистості, виявлення причин можливих відхилень у сформованості тих чи ін. рис особистості, а також спільне вироблення засобів подолання виявлених недоліків.

Метод діагностуючих контрольних робіт — письмових або лабораторно-практичних — дає можливість одержати оперативну інформацію про фактичні знання учнів, про спеціальні уміння і навички навч. праці і зробити об'єктивні висновки про рівень їх підготовки на тому чи ін. ступені навчання.

Метод пед. експерименту — це наук. поставлений дослід навчання і виховання, який дає можливість спостерігати досліджувані пед. явища в контрольованих і враховуваних умовах, що забезпечують високу якість підготовки учнів і учителів. Експеримент розв'язує пізнавальне завдання, служить для перевірки певного положення і може поставити нову проблему, яку треба досліджувати. Експеримент проводиться в тому випадку, коли немає можливості довести те чи ін. положення ін. способом і, звичайно, коли це твердження дійсно треба доводити, коли існує сумнів, вибір, альтернатива.

5. Дослідна пед. робота — це перевірка проекту на практиці. Після проведення пед. експерименту за його результатами створюється проект пед. діяльності або його частина (напр., експериментальний підручник або система пізнавальних задач з якогось навч. предмета) і цей проект перевіряється на практиці в якомога більших масштабах. Тут перевіряються вже не окремі положення, а те, що опрацьоване на їх основі і призначене для безпосереднього використання на практиці.

Контент-аналіз — формалізований метод аналізу змісту документів за допомогою математичних засобів. З допомогою цього методу вивчаються психол. характеристики учнів, стан середньої і вищої освіти, якість і ефективність навчання.

Узагальнення пед. досвіду — специфічний для педагогіки метод вивчення і аналізу стану практики, виявлення нових тенденцій, які народжуються в творчому пошуку педагогів, ефективності й доступності, рекомендацій науки. Об'єктом вивчення може бути масовий досвід (для виявлення провідних тенденцій), негативний досвід (для виявлення характерних недоліків і помилок), передовий досвід, знайдений в масовій практиці.

Наук.-пед. експедиція — метод пед. дослідження, який дає можливість одержати інформацію для глибокого і всебічного вивчення навч.-виховної роботи з учнями на місцях в масовій школі, в умовах, які максимально наближаються до реальності. Експедиція дає можливість за короткий строк зібрати великий і різносторонній матеріал, надати безпосередню допомогу вчителю на місці, активно вплинути на шкільну практику з метою її вдосконалення. Як правило, в експедиції беруть участь спеціалісти різного профілю: дидакти, методисти, школознавці, що дає можливість всебічно і цілісно вивчити навч.-виховний процес.

Пед. наука володіє широким спектром різноманітних методів отримання наук.-пед. знань. Кожен з них має свої особливості застосування та розкриває більшою мірою будь-який один бік досліджуваного явища чи процесу. Немає одного, єдиного, найкращого методу дослідження. Об'єктивну, глибоку і всебічну інформацію про досліджуване явище можна отримати лише за умови застосування кількох взаємодоповнюваних методів.

Лит.: 1. Давыдов В. П. Основы методологии, методики и технологии педагогического исследования. — М., 1997; 2. Найн А. Я. Методология и методика научного исследования. — Челябинск, 1993.

С. У. Гончаренко

МЕТОДИ НАВЧАННЯ — один з найважливіших структурних компонентів навч. процесу. Метод — це серцевина процесу навчання, ланка, яка зв'язує запроєктовану мету і кінцевий результат. Слово «метод» (від грец. *methodos*) в перекладі